

KATARZYNA GELLES
Wrocław
ORCID: 0000-0002-3122-4889

JOANNA TRAJMAN
Wrocław
ORCID: 0000-0002-6260-9140

Język jako narzędzie walki politycznej Alternatywy dla Niemiec i Sojuszu Sahry Wagenknecht na przykładzie wyborów w krajach federacji w 2024 r.

W polityce słowa mają ogromną moc, czego dowodzą choćby słynne mowy znanych przywódców, które nie raz wyznaczały punkty zwrotne w historii. Trafnie dobrane frazy potrafią jednoczyć i integrować, tchnąć w obywateli nadzieję nawet w najtrudniejszych momentach, ale też dzielić, wykluczać, czasem nawet prowadzą do fizycznej przemocy. Wiedzą o tym biegli w sztuce przemawiania politycy i politykierzy, charyzmatyczni liderzy i demagodzy. Język to podstawowe narzędzie uprawiania polityki, służące zdobywaniu lub utrzymaniu władzy. Słowa nie tylko opisują rzeczywistość, w której żyjemy, lecz z ich pomocą można też konstruować określony i pożądaný obraz świata. Kryzysy, wojny, niepewność jutra i obawy o własną sytuację pogarszają nastroje wśród społeczeństwa i czynią je podatnym na przekaz tych, którzy proponują proste rozwiązania aktualnych problemów, skutecznie uwodząc wyborców słowami. Jest to szczególnie widoczne w przypadku partii populistycznych, które stylizując się na głos ludu rzucają wyzwanie tradycyjnym ugrupowaniom. Krytykując działania tych ostatnich, w zamian prezentują własną wizję państwa i społeczeństwa. Posługują się przy tym retorycznymi sztuczkami i technologicznymi trikami, czyniąc z mediów społecznościowych arenę politycznego sporu.

Intensyfikacja debaty następuje zwłaszcza podczas kampanii wyborczych, a w 2024 r. zbiegły się w czasie terminy elekcji na różnych szczeblach i mieszkańcy Republiki Federalnej Niemiec (RFN) mogli nawet kilkakrotnie oddać swój głos: w wyborach do Parlamentu Europejskiego (PE), komunalnych i kra-

jów federacji. Szczególną uwagę poświęcono wrześniowym wyborom do parlamentów krajowych: 1 września w Saksonii i Turyngii oraz 22 września w Brandenburgii, przewidując, że będą „nauczka” dla koalicyjnego rządu federalnego, stworzonego po wyborach w 2021 r. przez Socjaldemokratyczną Partię Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD*), Wolną Partię Demokratyczną (*Freie Demokratische Partei, FDP*) oraz Sojusz 90/Zieloni (*Bündnis 90/Die Grünen*)¹, a jednocześnie ważnym testem przed wyborami do *Bundestagu*, zaplanowanymi na 2025 r. O wschodnioniemiecki elektorat rywalizowały ze sobą przede wszystkim Alternatywa dla Niemiec (*Alternative für Deutschland, AfD*) i Sojusz Sahry Wagenknecht – dla Rozsądku i Sprawiedliwości (*Bündnis Sahra Wagenknecht – Für Vernunft und Gerechtigkeit*), w skrócie Sojusz Sahry Wagenknecht (*BSW*). Oba ugrupowania kontestują istniejący porządek i obiecują swoim zwolennikom zmianę na lepsze, z powodzeniem, czego dowodzą osiągnięte wyniki.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest analiza przebiegu kampanii wyborczej oraz zbadanie narzędzi wykorzystanych przez wymienione partie w walce o głosy Niemców ze wschodu. Kluczowe pytania dotyczą języka oraz sposobów ich komunikowania politycznego – czy mimo odmienności ideologicznej stosują one w tym zakresie podobne metody i strategie? Jak wypowiedzi kontrowersyjne, przełamujące tabu czy dotyczące kwestii o dużym ładunku emocjonalnym wpływają na ich wizerunek? Teza artykułu brzmi następująco: populistyczna komunikacja polityczna przyczynia się znacząco do sukcesu wyborczego szczególnie w społeczeństwach dotkniętych kryzysem.

Założenie badawcze zostanie zrealizowane poprzez analizę oraz porównanie treści programowych wspomnianych partii oraz wypowiedzi ich liderów w przestrzeni medialnej, jak również opinii komentatorów życia politycznego i badaczy niemieckiego systemu partyjnego. Ze względu na aktualność zagadnień wykorzystane zostały dane statystyczne oraz wyniki badań opinii publicznej renomowanych ośrodków (*Forschungsgruppe Wahlen, Infratest dimap*, Instytut Demoskopii w Allensbach czy Instytut Badania Mediów Media Tenor), a także opracowania instytutów badawczych i eksperckich. Dopełnienie podstawy materiałowej stanowi literatura przedmiotu oraz prasa.

¹ Koalicję tę określa się mianem sygnalizacji świetlnej (*Ampelkoalition*). Nazwa pochodzi od barw partyjnych: czerwieni *SPD*, koloru zielonego Sojuszu 90/Zielonych oraz złotego liberałów z *FDP*.

Alternatywa dla Niemiec i Sojusz Sahry Wagenknecht jako partie protestu

Według badań opinii publicznej na początku września 2024 r. ponad 70% Niemców negatywnie oceniało pracę koalicyjnego gabinetu socjaldemokraty Olafa Scholza (*ZDF-Politbarometer* 2024). Narastające niezadowolenie i krytyczny stosunek do rozwoju sytuacji w kraju stają się atrakcyjnym potencjałem, jak również paliwem wyborczym dla ugrupowań otwarcie kontestujących politykę rządzących. Wśród nich wymienić trzeba przede wszystkim Alternatywę dla Niemiec czy istniejący od niedawna Sojusz Sahry Wagenknecht, które postrzegają siebie jako „politycznego rzecznika obywateli” i „prawdziwą demokratyczną alternatywę” dla pozostałych partii z lewej i prawej strony politycznego spektrum (Küppers, Hartleb 2018: 233–234). Za wspólny mianownik ich działań należy przyjąć protest polityczny, który „podważa legitymację systemu, w którym wystąpił, gdyż jest formą sprzeciwu wobec obecnej rzeczywistości lub próby jej przekształcenia. Jest też znakiem ostrzegawczym dla elit rządzących, gdyż świadczy o istniejących problemach w systemie politycznym lub o zmianach zachodzących w społeczeństwie” (Sopolińska 2018: 377).

Powstawaniu ugrupowań tego typu sprzyjają konflikty społeczne, nierzadko zogniskowane wokół kontrowersyjnych i polaryzujących, zarazem szczególnie nośnych tematów jak migranci, islam, zagrożenie terroryzmem, a także ubóstwo, korupcja, współczesne wyzwania dla tradycyjnych wartości czy sprawiedliwość społeczna (*Statista* 2024). Ponadto cechują je radykalne żądania oraz ostre wystąpienia ich przedstawicieli, często przekraczające przyjęte normy poprawności politycznej. Minione lata to w wielu europejskich państwach okres stabilizacji poparcia dla partii populistycznych „na historycznie wysokim poziomie” (Johansson-Heinö 2024: 9) – blisko 27%, a głos niezadowolonych obywateli staje się coraz bardziej donośny. Umiejętne sterowanie emocjami i podsycanie lęków okazuje się skuteczne w osiągnięciu wyborczego sukcesu.

Stronnictwem o ugruntowanej pozycji w krajobrazie partyjnym RFN, które z korzyścią dla siebie instrumentalizuje negatywne nastroje wśród rodaków, jest Alternatywa dla Niemiec. Założyciele i sympatycy powstałej w 2013 r. *AfD* – głównie naukowcy, przedsiębiorcy oraz przedstawiciele wolnych zawodów – deklarowali eurosceptyczne poglądy i domagali się od rządzącej wtedy koalicji chadeków (*Christlich-Demokratische Union/Christlich-Soziale Union, CDU/CSU*) z liberałami opuszczenia strefy euro i przywrócenia starej waluty – marki (*Deutsche Mark, DM*), symbolizującej przez dekady potęgę niemieckiej gospodarki. Niedługo po tym, jak partia pojawiła się na scenie politycznej, jej struktury regionalne istniały już we wszystkich krajach związkowych, a w wy-

borach do *Bundestagu* z września 2014 r. osiągnęła, jak na debiutantkę, wysoki wynik 4,7% (przy 5-procentowej klauzuli zaporowej). Im więcej czasu upływało od kryzysu finansowego z lat 2007-2008, tym jej popularność słabła. Stąd nie bez powodu ówczesny wiceprzewodniczący Alexander Gauland uznał kryzys uchodźczy z 2015 r. za szczęśliwy traf, który nadał jego ugrupowaniu drugie życie (*Umfragehoch. AfD-Vize Gauland sieht Flüchtlingskrise als Geschenk* 2015). Zarzuciło ono dotychczasową retorykę ekonomiczną na rzecz coraz bardziej populistycznej, antyislamskiej i niemieckonarodowej (Bartholomae, Nam, Rafi 2022: 891–897; Koźbiał 2020: 363-279), co okazało się skuteczną strategią.

Na fali nasilenia wśród Niemców niechęci do imigrantów z kolejnych wyborów parlamentarnych w 2017 r. *AfD* wyszła jako trzecia siła polityczna w kraju, niebawem zaś jej notowania wzrosły i uplasowała się na drugim miejscu tuż za chadekami. W 2021 r. niemiecki *Bundestag* wybierany był w nadzwyczajnych okolicznościach związanych z pandemią COVID-19. Głosy wyborców rozproszyły się, czego rezultatem było sformowanie wspomnianej już czerwono-żółto-zielonej koalicji. Tym razem wynik *AfD* był słabszy – poparcie 10,3% dało jej zaledwie piątą pozycję, jednakże osłabienie kraju reżimem sanitarnym, spadek koniunktury gospodarczej, skutkujący gwałtownym wzrostem cen żywności i energii, wybuch wojny w Ukrainie w lutym 2022 r. i dalszy napływ uchodźców, postawiły przed nowo powstałym rządem wiele nieprzewidywanych wyzwań i zmusiły do podejmowania niepopularnych, lecz koniecznych decyzji. Napięcia społeczne w pogrążonych w depresji Niemczech (Gujer 2024) zdają się sprzyjać Alternatywie dla Niemiec, czego dowodzą wybory do Parlamentu Europejskiego z 9 czerwca 2024 r., jak i sondaże poparcia wyborczego – znów jest najbardziej popularną partią po chadekach (Kubiak 2024).

Z analiz wynika, że wyborcy *AfD* to z reguły mężczyźni w wieku od 30 do 49 lat, nierzadko słabiej wykształceni, o niższych dochodach. Częściej mieszkają w nowych krajach federacji niż na zachodzie kraju (Fratzcher 2023: 1-2, Hövermann 2024: 39). Program partyjny jest kompleksowy i obejmuje szerokie spektrum zagadnień, począwszy od „demokracji i podstawowych wartości” poprzez „rynek pracy i politykę socjalną”, a na „infrastrukturze, mieszkalnictwie i transporcie” skończywszy (*Programm für Deutschland* 2016). Pod tym względem nie wyróżnia się na tle innych, gdyż do podobnych kwestii odnosi się każde ugrupowanie, chcąc zaistnieć na scenie politycznej tak dużego państwa. Partię wyróżnia krytyczny stosunek do Unii Europejskiej (tamże: 15-22). Domaga się ona przywrócenia obowiązku służby wojskowej, przy jednoczesnym wycofaniu z Niemiec broni nuklearnej i obcych wojsk (tamże: 28-33). W programie *AfD* opowiada się wprawdzie za „wyważoną imigracją”, chce jednak zdecydowanie powstrzymać napływ uchodźców, podkreślając przy

tym, iż islam „nie należy do Niemiec” (tamże: 45-50). Zamiast przyjmowania masowo obcokrajowców należy zadbać o rozwiązania socjalne sprzyjające zakładaniu rodziny i posiadaniu dzieci przez młodych Niemców (tamże: 39-44). Żadna partia nie odrzuca tak kategorycznie postulatów ochrony środowiska i klimatu, jak *AfD* (Fratzscher 2023: 4). Dąży ona do skrajnie neoliberalnej polityki gospodarczej i finansowej, w której generalnie chce ograniczyć rolę państwa i zwiększyć siłę wolnego rynku – zauważa ekonomista Marcel Fratzscher (tamże).

Mimo ogromnego poparcia *AfD* uchodzi dotąd za pozbawioną potencjału koalicyjnego, ponieważ pozostałe partie wykluczają podjęcie z nią współpracy rządowej. Tę negatywną postawę chadek Friedrich Merz określił mianem „zapory ogniowej” (*Brandmauer*) (Dörner 2023).

Skoncentrowany na wyborcach protestu, a przy tym wykorzystujący frustrację i negatywne emocje obywateli do budowania swojej pozycji na niemieckiej scenie politycznej, jest również założony 8 stycznia 2024 r. Sojusz Sahry Wagenknecht. Powstał on w odpowiedzi na „najgorszy rząd w historii Niemiec”, którego „decyzje rozmiągają się z życzeniami większości” (*Bundespressekonferenz Bündnis Sahra Wagenknecht – Für Vernunft und Gerechtigkeit* 2023). Nowe stronnictwo chce być głosem tych ludzi, którzy utracili zaufanie do instytucji państwowych i nie czują się reprezentowani przez tradycyjne partie (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024: 1). Powołując je do życia, Sahra Wagenknecht przypięczętowała trwający już od dłuższego czasu rozłam w Lewicy (*Die Linke*), z ramienia której jeszcze do niedawna zasiadała w *Bundestagu*. Główną osią sporu pomiędzy jedną z najpopularniejszych polityczek w kraju a kierownictwem Lewicy były przede wszystkim rozbieżności w postrzeganiu wojny w Ukrainie i roli Rosji w polityce zagranicznej RFN (zob. von Lucke 2023: 5-8), migracji oraz ochrony klimatu. Krytyka dotyczyła również zwrotu *Die Linke* w kierunku wielkomiejskiego elektoratu i zajmowania się „dziwacznymi mniejszościami” zamiast „zwykłymi ludźmi” (zob. Gelles, Trajman 2024: 103-139). W dokumentach programowych swojej nowej partii Wagenknecht prezentuje się jako przeciwniczka rozwiązywania konfliktów środkami militarnymi (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024: 3), piętnuje zaangażowanie rządu federalnego w pomoc Ukrainie, szczególnie dostawy broni. Opowiada się za zakończeniem wojny poprzez rozejm, podjęciem konstruktywnych rozmów pokojowych z Rosją (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024a: 3) oraz zniesieniem sankcji nałożonych na Moskwę (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024: 3), które miały negatywny wpływ na konkurencyjność niemieckiej gospodarki (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024a: 9). Sposobem na zniwelowanie rosnących nierówności w Niemczech ma być społeczeństwo funkcjonujące na zasadzie spr-

wiedliwości, z uznaniem dla osiągnięć, prawdziwą równością szans i wysokim stopniem bezpieczeństwa socjalnego (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024: 3). Zmiany klimatyczne partia ujmuje jako wyzwanie, którego nie można ignorować, jednak „klimatowi nie służy ślepy aktywizm i nieprzemyślane rozwiązania zagrażające gospodarce i wpływające na wzrost kosztów życia” (tamże: 2), co stanowi bezpośrednią krytykę rozwiązań promowanych przez koalicję rządową. Ugrupowanie Wagenknecht postuluje ograniczenie migracji, gdyż nie rozwiązuje ona problemu ubóstwa, jednocześnie popiera prawo do azylu, za konieczną uznając integrację (tamże: 4). Ma sceptyczny stosunek do Unii Europejskiej ze względu na „wiele niezrealizowanych obietnic i jedynie piękne słowa”, optuje przy tym za „niezależną Europą suwerennych demokracji” (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024a: 1).

W ciągu zaledwie pół roku od powstania Sojusz uzyskał 6,2% poparcia w wyborach do Parlamentu Europejskiego (*Europawahl* 2024). Należy przy tym podkreślić, że we wszystkich nowych krajach związkowych osiągnął on wówczas dwucyfrowy wynik² (zob. więcej Tepper 2024). Ma już także swojego reprezentanta na płaszczyźnie komunalnej, gdyż po wyborach lokalnych w Turyngii w maju 2024 r. burmistrzem Bleicherode został Robert Henning (wcześniejszy działacz *Die Linke*).

Badania elektoratu pokazały, że ugrupowanie Wagenknecht cieszy się popularnością przede wszystkim wśród osób w wieku 41-60 lat, częściej mężczyzn, legitymujących się średnim wykształceniem (Roose 2024). W wyborach w 2021 r. oddali oni swój głos na *Die Linke* i *AfD*, ale liczna jest również grupa sympatyków *SPD* (w wyborach do PE to głównie zwolennicy Lewicy i socjaldemokratów zadecydowali o sukcesie Sojuszu). Domagają się oni w pierwszej kolejności ograniczenia migracji (choć nie tak często jak zwolennicy *AfD*; wśród potencjalnych wyborców *BSW* znajduje się również duża grupa osób o pochodzeniu migracyjnym) i preferują wzrost gospodarczy państwa kosztem ochrony klimatu. Na duże poparcie stronnictwo może liczyć ze strony osób o niewielkich dochodach, bez finansowego zabezpieczenia, a przy tym niezadowolonych z funkcjonowania demokracji i wykazujących niewielkie zaufanie do instytucji – szczególnie nadawców publicznych i rządu (Emmler, Seikel 2024; Roose 2024). Jako jeden z powodów wyboru *BSW* ankietowani – poza zgodnością swoich przekonań z profilem partii – podawali poczucie, że ugrupowanie rozumie ich potrzeby (Roose 2024: 20). Można zatem stwierdzić, że *Sahra Wagenknecht* umiejętnie wypełniła lukę na niemieckiej scenie politycz-

² W Brandenburgii – 13,8%, Meklemburgii-Pomorzu Przednim – 16,4%, Saksonii – 12,6%, w Saksonii-Anhalt – 15%, Turyngii – 15% (*Europawahl* 2024).

nej, profilując *BSW* jako partię lewicowo-konserwatywną lub – zgodnie z określeniem politologa Marcela Lewandowsky'ego – „lewicowego nacjonalizmu” (Görmann 2024), w której polityka gospodarcza i społeczna mają tradycyjnie lewicowy charakter, lecz uwzględniane są również interesy narodowe, chociażby w sposobie postrzegania Rosji.

Walka o głosy wyborców w Saksonii, Turyngii i Brandenburgii

Wybory do Parlamentu Europejskiego postrzegano jako test nastrojów przed wrześnieowymi elekcjami do landtagów w Turyngii, Saksonii i Brandenburgii. Tam *AfD* od dawna bije rekordy poparcia (uśredniając sięga ono 30%) (Gelles 2023: 7-34). Również ugrupowanie S. Wagenknecht i Amiry Mohamed Ali walczy przede wszystkim o wschodniemiecki elektorat. Należy dodać, że równocześnie odbyły się w wielu krajach związkowych wybory komunalne, których niekwestionowanym zwycięzcą na wschodzie okazała się *AfD*, zdobywając 25,7% w Brandenburgii (*Endgültiges Ergebnis für das Land Brandenburg* 2024), 26,9% w Saksonii (*Bericht* 2024: 2) i 25,8% w Turyngii (SGK 2024), co okazało się symptomatyczne na przyszłość. Dla *BSW* stanowiły one pierwszy sprawdzian poparcia od momentu utworzenia partii, a uzyskane rezultaty: 13,8% w Brandenburgii (*Endgültiges Ergebnis für das Land Brandenburg* 2024), 8,5% głosów w Saksonii (*Bericht* 2024: 2) oraz 10% w Turyngii (uśredniony wynik, gdyż partia wystartowała w 4 z 17 okręgów wyborczych) (SGK 2024) wskazywały na znaczny potencjał wyborczy drzemiący na wschodzie³.

W swych programach krajowych, zatytułowanych „Aby Saksonia pozostała domem” (*Damit Sachsen Heimat bleibt*), „Wszystko dla Turyngii!” (*Alles für Thüringen!*) oraz „Nadszedł czas na inną politykę. Program rządowy dla Brandenburgii” (*Es ist Zeit für eine andere Politik. Regierungsprogramm für Brandenburg*) Alternatywa dla Niemiec sięgnęła po tematy zapewniające jej dotąd poparcie, a przy tym skrojone na oczekiwania tamtejszego elektoratu, jak polityka migracyjna i azyłowa, kwestie socjalne czy zagadnienia ekonomiczne („patriotyczna i społeczna gospodarka rynkowa”) (*AfD Thüringen* 2024). Są one ze sobą powiązane, ponieważ zasadniczym celem ma być dostatnie i hojne państwo, gwarantujące niemieckim obywatelom udział w tym dobrobycie oraz bezpieczeństwo socjalne teraz i na przyszłość w myśl zasady, że Niemcy powinni odzyskać swój kraj. Odzwierciedlają to hasła „Saksonia dla Saksończyków”

³ Ponadto wybory komunalne odbyły się w Meklemburgii-Pomorzu Przednim oraz Saksonii-Anhalt, gdzie *AfD* uzyskała odpowiednio 25,6% i 28,1%, natomiast *BSW* 9,1% i 6,1%.

(*AfD Sachsen* 2024: 25); „Ożywienie ducha obywatelskiego” (*AfD Thüringen* 2024: 129) w Turynгии czy „Dając Brandenburczykom prawdziwy głos” (*AfD Brandenburg* 2024: 6) oraz postulat szerokiego wykorzystania instrumentów demokracji bezpośredniej (*AfD Sachsen* 2024: 34-35, *AfD Thüringen* 2024: 9-10, *AfD Brandenburg* 2024: 6-7). Ogólna krytyka dotyczy instytucji państwowych i elit u władzy, które w swych działaniach przestały kierować się dobrem narodu. „*AfD* nie bierze udziału w polityce skierowanej przeciwko interesom obywateli” – podkreślono w turyngijskim programie (*Thüringen* 2024: 73). W zakresie spraw zewnętrznych *AfD* oczekuje większej niezależności rządu federalnego od Unii Europejskiej (*AfD Brandenburg* 2024: 9, *AfD Sachsen* 2024: 64, *Thüringen* 2024: 135), a w związku z toczącym się konfliktem Rosji przeciwko Ukrainie zarzuca mu podżeganie do wojny, dlatego domaga się wstrzymania wsparcia dla tej ostatniej i przywrócenia normalnych relacji z Kremlem (*AfD Brandenburg* 2024: 9, 55, *AfD Sachsen* 2024: 25, *Thüringen* 2024: 53).

Czołowy brandenburski kandydat Hans-Christoph Berndt podkreślał, że dzięki Alternatywie dla Niemiec w centrum uwagi polityków ponownie znajdują się Brandenburgia i jej mieszkańcy. Temat numer jeden to dla niego powstrzymanie napływu uchodźców, dlatego będzie postulował rychłe stworzenie rządowego programu reemigracji⁴ (MAZonline/dpa 2024). Wsparciem dla rodzin z dziećmi, opieką nad seniorami czy wprowadzeniem efektywnego systemu edukacji w połączeniu z pielęgowaniem lokalnej tożsamości i wiedzy o historii regionu chciał zdobyć głosy Saksończyków przewodniczący tamtejszej *AfD*, ubiegający się o urząd premiera rządu krajowego Jörg Urban (Kähler 2024). Jego odpowiednik w Turynгии Björn Höcke na zjeździe partyjnym w Pfiffelbach 17 listopada 2023 r. zapowiadał „długą drogę sprzątnania i odbudowy” (Kehrer 2024), a swą kampanię skoncentrował wokół polityki rodzinnej i migracyjnej oraz działań na rzecz pokoju, postulując stworzenie ponadpartyjnego ruchu pokojowego.

Sahra Wagenknecht, choć nie była kandydatką z ramienia swojej formacji w żadnym z trzech wschodnich krajów (listy otwierały: Katja Wolf w Turynгии, Sabine Zimmermann w Saksonii i Robert Crumbach w Brandenburgii), to stanowi twarz kampanii wyborczej. Umieszczenie w nazwie partii jej nazwiska sprawiło bowiem, że możemy mówić o *one-woman-show* (Bax 2023). To ona jest odpowiedzialna za wizerunek ugrupowania, jego profil i komunikację z wyborcami. Doskonale potrafi skanalizować obawy ludzi i odpowiedzieć na ich lęki, co pokazują konkretne propozycje zawarte w programach wyborczych

⁴ W 2023 r. złożone z językoznawców jury akcji *Unwort des Jahres* wybrało „reemigrację” (*Remigration*) „antysłowem roku”.

do landtagów w Saksonii „Przyszłość Saksonii: pokojowa, rozsądna, sprawiedliwa” (*Sachsens Zukunft: friedlich, vernünftig, gerecht*), Turyngii „Nowy start dla Turyngii. Aby coś się zmieniło” (*Neustart für Thüringen. Damit sich was ändert*) i Brandenburgii „Brandenburgia – rozsądnie i sprawiedliwie” (*Brandenburg – vernünftig und gerecht*). Koncentrują się one wokół zagadnień gospodarczego rozsądku, sprawiedliwości społecznej (m.in. płaca minimalna) czy pokojowej polityki zagranicznej (slogan wyborczy „Dyplomacja zamiast podżegania do wojny”) i zakończenia niekontrolowanej migracji. Istotną rolę odgrywają również kwestie edukacji („Umiejętność liczenia jest ważniejsza niż stosowanie języka wrażliwego na płęć”, darmowa opieka dla najmłodszych, bezpłatne obiady w przedszkolach i szkołach podstawowych, nauka bez dostępu do smartfonów i tabletów, obowiązkowe testy z języka niemieckiego dla wszystkich dzieci powyżej 3. roku życia), ochrony zdrowia, walki z przestępstwami popełnianymi przez obcokrajowców, większej dostępności policji, efektywnego wymiaru sprawiedliwości. Akcentowana jest konieczność „konsekwentnego przepracowania błędów czasu pandemii koronawirusa poprzez powołanie specjalnej komisji śledczej” i odszkodowań dla osób, które zostały ukarane poprzez niestosowanie się do wówczas obowiązujących zasad lub ucierpiały na skutek szczepień (*BSW Landesverband Thüringen* 2024: 13; *BSW Landesverband Brandenburg* 2024: 17; *BSW Landesverband Sachsen* 2024: 16). Remedium na kryzys demokracji ma być zwiększenie demokracji bezpośredniej (hasło wyborcze „Współdecydowanie zamiast pouczania”) poprzez obniżenie barier dla społecznej inicjatywy ustawodawczej (*Volksbegehren*) (*BSW Landesverband Sachsen* 2024: 19; *BSW Landesverband Thüringen* 2024: 9). Partia Wagenknecht wykazuje zrozumienie dla poczucia wykluczenia Niemców wschodnich, stąd opowiada się za wspieraniem ich przy obsadzie nowych stanowisk w służbie publicznej i ministerstwach, jak również w konkursach w obszarach nauki i kultury (*BSW Landesverband Sachsen* 2024: 19; *BSW Landesverband Thüringen* 2024: 9; *BSW Landesverband Sachsen* 2024: 19).

Socjolog Raj Kollmorgen zwrócił uwagę, że przed wyborami w trzech wschodnich krajach związkowych budowana była „atmosfera przed przełomem” (*Vorwende-Stimmung*) (*Markus Lanz* 2024), co współgra z retoryką Wagenknecht, która mówi o „nowym początku” (*BSW Landesverband Sachsen* 2024: 1; *BSW Landesverband Thüringen* 2024: 1; *BSW Landesverband Brandenburg* 2024: 1). Była działaczka Lewicy posługuje się jednocześnie narracją zbudowaną na lękach i zagrożeniu przed zbliżającym się upadkiem państwa, głównie w kontekście możliwości rozszerzenia wojny w Ukrainie na Niemcy, ale także ze względu na nierozsądną, jej zdaniem, politykę obecnego rządu, która doprowadza niemiecką gospodarkę do zapaści. Podając argumenty na

poparcie swoich tez, dokonuje uproszczeń i relatywizuje, co budzi szczególne kontrowersje w odniesieniu do przyczyn rosyjskiej agresji i brutalnych działań reżimu Władimira Putina wobec ukraińskiej ludności cywilnej. W swoich wypowiedziach wskazywała bowiem, że gwałt jest nieodłączną częścią wojny i obie strony konfliktu dopuszczają się zbrodni, co prowadzi do zacierania granicy między sprawcą a ofiarą⁵ (*Wagenknecht irritiert* 2023). Dzięki „konsekwentnej retoryce antyestablishmentowej, zaangażowaniu społecznemu i jasnemu stanowisku” jest Sahra Wagenknecht „dla wielu Joanną d’Arc upokorzonych, poniżonych, rozczarowanych, ale także tych, którzy nie bez powodu martwią się o przyszłość swoją i swoich dzieci” (Mai 2024:11).

Media społecznościowe jako sprzymierzeńcy populistów

Ze względu na pojawienie się mediów społecznościowych komunikacja polityczna uległa daleko idącym przeobrażeniom – zarówno pod względem podmiotów w niej uczestniczących, jak i treści oraz formy kontaktu z odbiorcami (Vowe 2021: 310). Kampanie wyborcze wcześniej prowadzone w formie analogowej (plakaty, spotkania, stoiska informacyjne, ogłoszenia w prasie czy debaty wyborcze), obecnie uzupełniają instrumenty o charakterze cyfrowym. Dodatkowo dzięki wykorzystaniu w sieci algorytmów są nastawione na specyficzne indywidualne preferencje potencjalnych wyborców (tamże: 311).

Social media odgrywają szczególną rolę w przypadku ugrupowań populistycznych. Stanowią bowiem platformę do prezentowania własnych treści w przypadku nieprzychylności czy ignorowania przez media głównego nurtu, a swoim sympatykom pomagają utwierdzić się w przekonaniach (tamże: 316). Tendencja do homogeniczności pozwala populistom i ich zwolennikom na zacieśnianie więzi, jednocześnie chroniąc ich przed odmiennymi opiniami. Choć partie tego typu krytykują media głównego nurtu, to jednocześnie wykorzystują je do budowania własnego wizerunku, opartego na skandalach i prowokacji oraz odróżnienia się od politycznej konkurencji (Virchow 2021: 326).

⁵ Taka retoryka spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem prawie 60 działaczy opozycji w byłej Niemieckiej Republice Demokratycznej (NRD), którzy w opublikowanej *online* 5 sierpnia 2024 r. petycji zarzucili niedawnej działaczce Lewicy szerzenie rosyjskiej propagandy. Polityczka pomija fakt, że na Kremlu rządzi „autokrata, który zachowuje się jak faszysta” przy jednoczesnym „bezkarnym rozpowszechnianiu kłamstw na temat rzekomo faszystowskiej Ukrainy” (*BSW, wie hältst du es mit der Wahrheit?* 2024). Apel nie spotkał się z dużym poparciem społecznym, gdyż podpisało go jedynie nieco ponad 670 osób (z zakładanych co najmniej 1000; stan: grudzień 2024 r.).

Przykładowo działacze *AfD* w Brandenburgii nawoływali do zlikwidowania abonamentu i wypowiedzenia umów z nadawcami publicznymi, gdyż – ich zdaniem – są oni zbyt blisko władzy (tamże: 323), a przekaz często jednostronny. Analogiczny postulat występował jako hasło wyborcze w Saksonii i Turynгии. Także S. Wagenknecht krytycznie wyraża się o tradycyjnych mediach. Poprzez swoje kanały komunikacji internetowej skarżyła się na brak zaproszeń do debat organizowanych przez telewizję publiczną w związku z wyborami do Parlamentu Europejskiego, co w jej opinii miało zapobiec wzrostowi popularności partii (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024b)⁶. W programach wyborczych *BSW* do landtagów Brandenburgii, Saksonii i Turynгии pojawił się nawet postulat powołania specjalnej komisji, która ma zbadać pod kątem obiektywizmu relacje medialne i komentarze publicznych nadawców (*BSW Landesverband Sachsen* 2024: 20; *BSW Landesverband Thüringen* 2024: 14; *BSW Landesverband Brandenburg* 2024: 20).

Badacze i komentatorzy życia politycznego naszego zachodniego sąsiada od lat starają się znaleźć odpowiedź na pytanie, co przesądziło o sukcesie politycznym *AfD*. Wieloletnie studia i analizy pozwalają na konstatację, iż w dużej mierze opiera się on na obranej strategii komunikacyjnej i medialnej, którą dziennikarz i doradca polityczny Johannes Hillje nazwał „propagandą 4.0” (Hillje 2017). Ponieważ ugrupowanie było przez lata pozbawione dostępu do tzw. mediów głównego nurtu, z jednej strony dąży ono do stworzenia na potrzeby własnej tuby propagandowej radykalnie prawicowego „społeczeństwa dezinformacyjnego”, z drugiej strony zaś ma na celu przeobrażenie tego, co społecznie przyjęło się mówić lub robić (Hillje 2021: 8). Jak wielokrotnie podkreślał A. Gauland, *AfD* próbuje „rozszerzyć granice tego, co można powiedzieć” (Eppelsheim 2018). Natomiast czołowa polityczka Alice Weidel na zjeździe partyjnym w Kolonii 23 kwietnia 2017 r. oświadczyła: „Poprawność polityczna powinna trafić na śmietnik historii” (Reiners 2017).

Taktyka ta obejmuje cztery zasadnicze etapy: dyskredytację i delegitymizację mediów o ugruntowanej pozycji, wykreowanie w ten sposób potrzeby dostępu do prawdziwych informacji i zaspokojenie jej przez rozwój alternatywnych mediów, głównie internetowych, powiązanych z partią. W następnym kroku ów „prawicowo-populistyczny medialny ekosystem” (Grajewski 2023) posłuży zbudowaniu własnej społeczności cyfrowej, by na koniec skupić na so-

⁶ Na skutek skargi złożonej przez partię Wagenknecht Wyższy Sąd Administracyjny Nadrenii Północnej-Westfalii w czerwcu 2024 r. zdecydował, że stacja *ARD* musi zaprosić do swojego programu dotyczącego wyborów do PE głównego kandydata *BSW* Fabio De Masiego (*Beschluss: WDR muss* 2024).

bie jak największą uwagę i odgrodzić się od przeciwników politycznych (Hillje 2017: 49).

Zarówno *AfD*, jak i *BSW* oraz ich czołowi reprezentanci, dostrzegając przemiany zachodzące w procesach komunikacji i odpowiednio wykorzystując ich zróżnicowane kanały mają – poprzez kontrolę i optymalizację treści zamieszczanych w Internecie – przewagę nad politykami, którzy wciąż jeszcze stosują tradycyjne formy przekazu i niechętnie sięgają po polaryzujące i naładowane negatywnymi emocjami przesłania. Jest to szczególnie widoczne w kontekście dotarcia do najmłodszych grup odbiorców. W wyborach do landtagów Saksonii i Turyngii Alternatywa dla Niemiec cieszyła się największym poparciem w grupie wiekowej 18-29 lat, uzyskując odpowiednio 30% (+9 p.p. w stosunku do 2019 r.) i 36% (+11 p.p.) głosów. Według eksperta Rüdigera Maasa oznacza to normalizację stronnictwa w oczach najmłodszego elektoratu, który nie łączy go ze skrajną prawicą, a to głównie dzięki sieciom budowanym w mediach społecznościowych i aktywności o bardzo dużych zasięgach influencerów, wspieranych przez partię (*Viele Jungwähler* 2024). Także w Brandenburgii *AfD* najliczniej przyciągnęła wyborców pomiędzy 16. a 24. rokiem życia⁷ – 31% (+13 p.p.) (*Wen wählten Jüngere* 2024).

W badaniu „Młodzież w Niemczech 2024” 22% ankietowanych osób w wieku 14-29 lat przyznało, że zagłosowałoby na *AfD*. Przed dwoma laty odsetek ten wynosił 9%. Pozostałe siły polityczne – poza *CDU* – straciły na sympatii wyborców z tej grupy wiekowej (Wundersee 2024)⁸, co wskazuje na to, że ugrupowaniu Alice Weidel i Tino Chrupalli udało się stworzyć wizerunek z jednej strony partii protestu jako przeciwwagi dla rządzących, z drugiej zaś strony stronnictwa, które potencjalnie odpowiada na troski młodych ludzi. Jest to efekt umiejętnego wykorzystania aplikacji TikTok, umożliwiającej tworzenie i udostępnianie krótkich klipów wideo, na co zwrócił uwagę wspomniany już J. Hillje. Przeanalizował on popularność filmów zamieszczanych przez frakcję *AfD* w *Bundestagu* na oficjalnym kanale na tej platformie między styczniem 2022 r. a grudniem 2023 r. Przeciętnie były one oglądane przez 430 tys. osób. Dla porównania *FDP* zgromadziła 53 tys. wyświetleń, *CSU* 38,1 tys.⁹, *Die Linke* 26,5 tys., a *SPD* 22,2 tys. (Metzger 2024). Inny przykład to fakt, iż

⁷ W Brandenburgii prawo do głosowania w wyborach krajowych przysługuje od 16. roku życia.

⁸ W wyborach do PE *AfD* uzyskała 16% głosów młodych wyborców poniżej 25. roku życia, plasując się na drugim miejscu za *CDU* (17%) (*Ergebnis Europawahl* 2024).

⁹ Ze względu na to, że konto frakcji *CDU/CSU* na TikToku powstało w grudniu 2023 r., w badaniu wzięto pod uwagę jedynie kanał *CSU*.

wśród 10 najczęściej wyświetlanych kont polityków na TikToku (w okresie od 1 kwietnia 2023 r. do 1 marca 2024 r.) aż sześć należało do *AfD* (Mienert 2024). W rezultacie ta dysproporcja rodzi wśród młodzieży przekonanie, że ważnymi dla niej tematami zajmuje się przede wszystkim Alternatywa dla Niemiec. Ponadto algorytmy wykorzystywane w tym serwisie internetowym preferują filmy z radykalnymi i prowokującymi treściami. Skomplikowane zagadnienia trudno jest przedstawić w krótkiej formie, co znowu sprzyja retoryce prostych rozwiązań stosowanej przez to stronnictwo polityczne.

Alternatywa dla Niemiec jest „pierwszą prawdziwą partią internetową, która w sposób celowy wykorzystuje przestrzeń medialną, aby tak podgrzać emocje i resentymenty, żeby przerodziły się w gniew wymierzony w establishment. Żadne inne ugrupowanie w Niemczech nie używa tak intensywnie i zrećnie partycypacyjnych potencjałów mediów społecznościowych do komunikowania swoich zamiarów” (Schroeder, Weßels 2020: 39-40). Z tego względu również w innych mediach społecznościowych ma ogromną przewagę nad polityczną konkurencją. Na X (dawnym Twitterze), Facebooku, Instagramie, YouTube i TikToku zgromadziła łącznie 2,66 mln fanów (na drugim miejscu znaleźli się Zieloni z 1,43 mln; dane za luty 2024) (Janson 2024)¹⁰. Partia ma świadomość znaczenia, jakie niesie za sobą nie tylko treść komunikatów, ale także ich forma, dlatego też przemówienia parlamentarzystów w *Bundestagu* są strukturyzowane w taki sposób, aby łatwiej można je było wykorzystać do krótkich filmów na TikToku. Wywiady z czołowymi działaczami *AfD* zamieszczane na kanale „*AfD TV*” na YouTube (289 tys. subskrybentów) mają ustandaryzowaną formę wizualną – poza błękitnym kolorem ugrupowania stanowiącym tło znajduje się tam również niemiecka flaga wraz z jednozdaniowym, wyodrębnionym pogrubioną czcionką przesłaniem. Programy wyborcze są przedstawiane w ok. 100-sekundowych spotach dopasowanych do możliwości percepcji młodego odbiorcy, podobnie jak animowana kampania *Blau statt bunt (AfD TV)*.

Równie umiejętnie jak *AfD* swoją hegemonię w mediach społecznościowych buduje Sahra Wagenknecht. We wspomnianym już rankingu popularności na TikToku (Mienert 2024) zajęła drugie miejsce z 16,9 mln odsłon (zwycięzcą był Martin Sichert z *AfD* – 30,3 mln), a jej kanał na YouTube ma rekordową wśród polityków liczbę 682 tys. subskrybentów. Zamieszcza na nim wywiady z zaproszonymi gośćmi w ramach cyklu *Sahra trifft*. Stworzyła nawet alternatywne wobec tradycyjnych programów informacyjnych wydania wiadomości zatytułowane „Lepsze czasy – przegląd tygodniowy Wagenknecht” (*Bes-*

¹⁰ W tych danych statystycznych nie uwzględniono Sojuszu Sahry Wagenknecht.

sere Zeiten – Wagenknechts Wochenschau), w których komentuje doniesienia prasowe czy telewizyjne. Te najczęściej wyświetlane, dotyczące wojny w Ukrainie, szczepień przeciwko koronawirusowi czy polityki gospodarczej Zielonych zgromadziły od 1,5 do 1,9 mln widzów. Na TikToku ma ponad 470 tys. obserwujących i 6,3 mln polubień, a na Facebooku prawie 750 tys. sympatyków (należy dodać, że oficjalne konta jej partii w mediach społecznościowych nie cieszą się tak ogromną popularnością). W ten sposób tworzy cyfrową wspólnotę swoich zwolenników, czego dowodzą liczne komentarze pod zamieszczanymi materiałami. Nawet ich pobieżna analiza pozwala na konstatację, że dla wielu S. Wagenknecht to obecnie jedyna rozsądna opcja polityczna, niektórzy widzą w niej nawet przyszłą kanclerz.

Zatruty język polityki

Zarówno w przypadku *AfD*, jak i *BSW* można mówić o wykorzystaniu populistycznej komunikacji politycznej. Jej istotą jest zastosowanie określonych środków stylistycznych przy jednoczesnym odniesieniu do cech konstytutywnych populizmu (Ernst, Blassnig, Engesser i in. 2019: 2), za które możemy uznać: odwołania do szeroko pojmowanego społeczeństwa (np. naród, zwykli ludzie) oraz krytyka elit (zob. Thomeczek 2024; Marczevska-Rytko 2011: 30). Innymi wyznacznikami są: treści wywołujące określone emocje (np. wściekłość, gniew, strach, entuzjazm); redukcja kompleksowości polegająca na stosowaniu uproszczeń, absurdyzacji, insynuacji, półprawd. Na szczególną uwagę zasługuje przy tym zamieszczanie celowo niekompletnych wypowiedzi, w których luki są wypełniane przez odbiorców zgodnie z ich własnymi interpretacjami. Ostatnim czynnikiem jest struktura przestrzeni komunikacyjnej (istotne są homogeniczne komentarze wskazujące na zgodność między wydźwiękiem treści a celem przekazu) (Degen, Olgemöller 2023: 42-43).

Kierując się tą terminologią możemy uznać, że w przypadku Alternatywy dla Niemiec mniej więcej jedna trzecia wpisów na Facebooku ma populistyczny charakter, dla Sahry Wagenknecht odsetek ten wynosił 4,4% (przy 0,6% dla *Die Linke* jako całości) (Gründl 2022: 1492). Potwierdziły to badania przeprowadzone przez politologa Jana Philippa Thomeczka, który przeanalizował wszystkie oświadczenia prasowe i przemówienia frakcji Lewica w *Bundestagu* w latach 2005-2023. Wagenknecht, jeszcze jako posłanka tej partii, mocno stawiała na retorykę populistyczną, znacznie bardziej aniżeli inni członkowie jej ugrupowania. Podobną prawidłowość można było zauważyć u kilku innych posłów i posłanek jak m.in. Sevim Dağdelen, Fabio De Masi, Alexander Urlich

czy Amira Mohamed Ali, którzy z dawną koleżanką partyjną założyli potem nowe stronnictwo (Thomeczek 2024).

Johannes Gründl stworzył słownik komunikacji populistycznej zawierający 238 haseł (Gründl 2020), a wiele z nich stanowi stały instrument retoryczny, którym posługuje się Wagenknecht. Zasadniczo przekazy populistyczne mają charakter afirmacyjny wobec narodu albo konfliktowy w stosunku do elit. Te pierwsze cechuje podkreślanie wartości uosabianych przez lud i jego osiągnięć oraz żądanie większej suwerenności przy jednoczesnym wyrażaniu jego zbiorowej woli. Mówcy często lokują się blisko ludu. Istotą przekazów o ładunku konfliktowym jest atak na elity i żądanie ograniczenia ich władzy. Mamy do czynienia z dyskredytacją tej grupy społecznej i wyraźnym jej oddzieleniem od zwykłych obywateli (Gründl 2022: 1484).

Polityczka wykorzystuje oba typy komunikatów. Buduje poczucie bliskości ze swoimi zwolennikami, zwracając się do nich w drugiej osobie liczby mnogiej. Stawia się w roli obrończyni zwykłych ludzi, których problemy nie są dostrzegane przez tych „na górze” i „od lat ignorowane przez tradycyjne partie” (BSW Landesverband Sachsen 2024: 8). Jak sama wskazała „istnieje ogromna przepaść między tym, czego doświadczają ludzie, a tym, co opowiadają politycy (...), są daleko od realnych problemów, z którymi muszą się mierzyć” (Markus Lanz 2024). Przykładem takiego stylu komunikowania była inauguracja kampanii wyborczej w Turyngii 18 lipca 2024 r., która odbyła się w stolarni w Erfurcie. Wybór tego miejsca miał pokazać bliskość partii do zwykłych ludzi, w tym przypadku małych i średnich przedsiębiorców, których obawy rozumie (*Wahlkampfauftakt beim BSW 2024*).

W dokumentach programowych BSW znajdują się odniesienia do narodu i społeczeństwa poprzez wykorzystanie formuły „obywatele” (nie posługuje się feminatywami), „większość” czy „pracowici”. Szczególną rolę odgrywa „dobro ogółu” czy „polityka zorientowana na dobro ogółu”. Celem ugrupowania jest ożywienie „demokratycznego kształtowania woli”, „demokratycznego współdecydowania” (*Bündnis Sahra Wagenknecht 2024: 4*), co odnosi się do zasady suwerenności narodu. Egzemplifikację stanowi specjalna strona internetowa stworzona na potrzeby kampanii wyborczej w Turyngii, gdzie każdy mógł wpisać swoje troski, a także stać się częścią grupy roboczej pracującej nad konkretnym rozwiązaniem, niezależnie od tego, czy jest członkiem partii (*Klartext*).

Przeciwwagą dla przekazów afirmujących zbiorowość jest krytyka elit – czy to politycznych, czy gospodarczych. Politycy „realizują życzenia wpływowych lobby”, a obecny rząd jest „arogancki, napędzany ideologią, niekompetentny” (BSW Landesverband Sachsen 2024: 1; BSW Landesverband Thüringen 2024: 1; BSW Landesverband Brandenburg 2024: 1). Krytykując władzę Wagenknecht

wykorzystuje ironię i sarkazm, budując emocjonalną płaszczyznę porozumienia ze swoimi wyborcami jak w przypadku szyderstw z feministycznej polityki zagranicznej realizowanej przez minister Annalę Baerbock, której jedynym prokobicym elementem byłaby nazwa pocisków rakietowych dostarczonych Arabii Saudyjskiej – IRIS-T (*Rede von Sahra Wagenknecht* 2024).

Potępia ona elity gospodarcze jako „bardzo bogate osoby prywatne” czy „wielkie koncerny, które oddziałują na politykę” (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024: 1). To w jej opinii „kapitalizm w stylu BlackRock” [w nawiązaniu do jednej z największych na świecie firm inwestycyjnych] sterowany przez koncerny finansowe i cyfrowe (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024a: 2). Ten antagonizm między zwykłymi ludźmi a elitami przekłada również na płaszczyznę Unii Europejskiej, pisząc o „zakulisowych interesach” (tamże: 18), „lobbystach z wpływami w Brukseli”, „unijnych technokratach stanowiących zagrożenie dla demokracji, kultury i tożsamości” (tamże: 2), „szaleństwie regulacyjnym unijnej technokracji” (tamże: 19) oraz „Europie banków i wielkiego biznesu” (tamże: 12).

Widoczne jest również to, że Wagenknecht postrzega rzeczywistość polityczną na zasadzie bezalternatywnych przeciwieństw, czego wyrazem były hasła na plakatach wyborczych w kampanii do Parlamentu Europejskiego jak „Wojna czy pokój”, „Sygnalizacja świetlna czy pas do wyprzedzania”, „Chciwość czy sprawiedliwość”, „Kaganiec czy opinia”. Ten ostatni slogan doskonale wpisuje się w jej narrację, w której podkreśla „ograniczenie spektrum opinii” (*Rede von Sahra Wagenknecht* 2024) czy brak wolności wyrażania poglądów w przestrzeni publicznej i stosowanie kultury unieważniania (*cancel culture*) przeciwko osobom inaczej myślącym, które nie tylko są napiętnowane publicznie, lecz muszą liczyć się z faktycznymi zakazami wypowiedzi czy utratą pracy (*Bündnis Sahra Wagenknecht* 2024a: 20). Sama polityczka ze względu na głoszenie niepopularnych opinii często jest atakowana w telewizyjnych *talk shows*, co – jak zauważył politolog Albrecht von Lucke – pomaga jej w stylizowaniu się na ofiarę (*Sahra Wagenknecht* 2024). To z kolei zwiększa jej zasięgi wśród zwolenników alternatywnych kanałów komunikacji, utwierdzających się w przekonaniu, iż media głównego nurtu kłamią. Ograniczenie wolności, z którym jej zdaniem społeczeństwo niemieckie ma do czynienia, spowodowane jest „zielono-autorytarnym stylem polityki, który narzuca ludziom, jak mają żyć i mówić” (*BSW Landesverband Sachsen* 2024: 4). Odpowiada to odczuciom Niemców, gdyż w najnowszym sondażu przeprowadzonym w 2023 r. przez Instytut Demoskopii w Allensbach wraz z Instytutem Badania Mediów Media Tenor jedynie 40% z nich stwierdziło, że może swobodnie się wypowiadać (jest to najniższa wartość od 1953 r., kiedy rozpoczęto badania; dla porównania w 1990 r. było to

78%). W gronie zwolenników *AfD* 62% jest przekonanych, że musi uważać na to, co mówi, a wśród mieszkańców wschodnich krajów federacji – 47% (w opinii 35% z nich wolność ich wypowiedzi jest ograniczona; w dawnej RFN są to odpowiednio – 44% i 41%) (Rech 2023).

Także o wizerunku *AfD* decyduje zarówno treść, jak i sposób jej zaprezentowania. Badacze studiujący przekaz tej partii adresowany do sympatyków i wyborców zwracają uwagę na styl i pewne cechy komunikacji. Przede wszystkim charakteryzuje ją większa w porównaniu z pozostałymi partiami skandalizacja. W słownikowym ujęciu oznacza to „wywołanie skandalu, zgorszenia” (Doroszewski), natomiast w kontekście życia politycznego można ją pojmować jako „celowe, świadome i kontrowersyjne działania podmiotów politycznych zmierzające do przyciągnięcia uwagi i wywarcia wpływu na odbiorców poprzez wywołanie szczególnego rodzaju atmosfery oburzenia” (Daniel 2016: 99). Efekt ten można osiągnąć przez sam dobór kluczowych haseł i tematów wyborczych, prowokujących kontrowersje. Po 2015 r. główne wątki dotyczyły polityki w sprawie uchodźców, azylu i migracji. Nasiliła się retoryka konfliktu oraz polaryzacja obywateli oparta na podziale „przyjaciół” i „wrogów”, „my” i „oni”. Do tej ostatniej kategorii mogli należeć uchodźcy, czy w ogóle obcokrajowcy, elity, jak również nowe zjawiska społeczne lub wszelkie próby zmian dotychczasowego porządku. Nawet jeśli w znacznej mierze to sztucznie kreowane konstrukty i półprawdy, niepozbawione skłonności do teorii spiskowych, to za pomocą stereotypowego, utrzymanego w czarno-białej konwencji obrazu Alternatywa dla Niemiec skutecznie mobilizuje swój elektorat. Wypowiedzi odnoszące się do rywali politycznych – obraźliwe lub deprecjonujące – są nasycone słowami i zwrotami mającymi wywołać negatywne skojarzenia. Ponadto używane są sformułowania zwiększające ów ładunek emocjonalny.

W dobie dominacji mediów społecznościowych środkiem debaty politycznej coraz częściej staje się inscenizowane łamanie tabu. Członkowie *AfD* nie wahają się sięgać po tematy i wyrazy, których dotąd nie należało poruszać nie tylko z obawy przed sankcjami prawnymi, lecz także z szacunku dla różnych grup odbiorców. W kolejnych powojennych dekadach zastanawiano się w Niemczech, jak trwale pozbyć się słów kojarzonych z Trzecią Rzeszą, a używanie języka z czasów nazistowskich uchodziło „w wielu środowiskach [...] nieomal za przejaw historycznego rewizjonizmu i za wyznanie sympatii dla zbrodniczego reżimu” (Jendroszczyk 2011). Nie zniknął on całkiem z politycznych debat, spotykał się jednak z publiczną dezaprobatą, jak choćby w 1986 r., kiedy po wywiadzie dla „Newsweeka” fala krytyki i oburzenia dotknęła kanclerza Helmuta Kohla za porównanie Michaiła Gorbaczowa do hitlerowskiego ministra propagandy Josepha Goebbelsa, którym chciał

skomplementować zdolności PR-owskie radzieckiego przywódcy (Gelles, Kozerski, Trajman 2021: 108-109).

Przedstawiciele *AfD* w przekonaniu, że tabu, choć silne, nie są niezmiennie, wielokrotnie testowali granice politycznej poprawności. Wystarczy wspomnieć wypowiedzi A. Gaulanda o „ptasim kleksie” (*Vogelschiss*) (tamże: 110-111), jak nazwał rządy Adolfa Hitlera; wyrzuceniu z Niemiec – użył tu czasownika odnoszącego się do utylizacji śmieci – pełnomocniczki rządu ds. integracji o tureckich korzeniach Aydan Özoguz (Weiland 2017) czy obraźliwe słowa o czarnoskórym piłkarzu niemieckiej reprezentacji Jérôme Boatengu (Wehner, Lohse 2016). Jeszcze w 2017 r. przestrzegał przed daleko idącą tolerancją, która sprawi, że niebawem „Niemcy będą czuć się obco we własnym kraju” (Amann 2018).

Wraz z ostrym zwrotem na prawo na pierwszy plan wysunęli się tacy działacze jak B. Höcke, Andreas Kalbitz czy Hans-Thomas Tillschneider, którzy nie stronią od antysemityzmu, homofobii, islamofobii, rasizmu i historycznego rewizjonizmu, domagając się „zwrotu o 180 stopni w polityce pamięci” (*Höcke-Rede im Wortlaut* 2017). Nie brak też w tej aktywności odniesień do złudzenia przypominających retorykę narodowosocjalistyczną (volkistowską). Jej centralnymi pojęciami są „lud” (*Volk*), „naród”, a także obywatele (*Bürger*), których „wola” uznawana jest w państwie za nadrzędną. „Przedstawiciele *AfD* pojawiają się wszędzie i nazywają innych »zdrajcami narodu« lub »wrogami Niemiec«” (van Ackeren 2019; Wangerin 2024). W ciągu dziesięciu lat swego istnienia – zauważa politolog, ekspert w dziedzinie badań nad pravicowym ekstremizmem Hajo Funke – przeobraziła się z „antyunijnej partii profesorów w skrajnie pravicowe, radykalizowane ugrupowanie. Ze zjazdu na zjazd coraz bardziej” (Strauß 2023, Joswig 2023, Rathcke 2024).

Powyzsze zarzuty partia odpiera, bagatelizuje lub relatywizuje w myśl zasady, że przecież chyba wolno jej wyrażać swoje zdanie, co „sugeruje, że istnieje »prawda«, której do tej pory nie można było wypowiadać” (Westhoff, Westhoff 2014). To zamierzona banalizacja samych siebie, wyrachowana i długofalowa strategia (Finthammer 2018, Ulfat-Seddiqzai 2021), polegająca na ciągłym prowokowaniu i przekraczaniu czerwonej linii – wyjaśnia badacz ekstremizmów politycznych Dierk Borstel – czyli idzie się „dwa kroki naprzód. A jeśli pojawia się znak stop w postaci procesu sądowego, to robi się krok wstecz, lamentując i robiąc z siebie ofiarę. Ale w ten sposób i tak jest się o jeden krok do przodu” (Tagesschau 2024). Wyreżyserowane zachowanie ma za cel prosty przekaz: „jesteśmy niewinni, uciskani, a przecież chcemy tylko dobrze” (Zerback 2024). Taką taktykę obrał szef *AfD* w Turynii B. Höcke, z wykształcenia historyk, który tłumaczył przed sądem, że nie miał pojęcia, iż używane przez niego podczas wieców „Wszystko dla Niemiec” było głównym mottem i hasłem

nazistowskich bojówek, obecnie zakazanym (*sic!*). Zapewniał, że „z całego serca” potępia wszelką dyktaturę, zwłaszcza tę brunatną, a po ogłoszeniu wyroku skazującego go na karę grzywny stwierdził, iż ma „poczucie bycia politycznie prześladowanym” (Schattauer 2024, Debes 2024).

Częstym sposobem argumentacji, nawet w odniesieniu do bardzo radykalnych pomysłów, jest powoływanie się na to, że pierwotnie były one wysuwane przez inne partie, lecz tylko *AfD* ma odwagę je realizować, kiedy już dojdzie do władzy. Korzystając więc z faktu, że demokracja parlamentarna hołduje zasadzie traktowania różnicy zdań z poszanowaniem dla zapatrywań politycznych oponentów, pozostający w opozycji populistyczni parlamentarzyści ławy poselskie zamieniają w trybuny do głoszenia swych radykalnych poglądów. „Ton w parlamencie stał się bardziej konfrontacyjny, bardziej agresywny i mniej zorientowany na fakty – zwłaszcza za sprawą grupy parlamentarnej *AfD*” (*Der Ton im Landtag* 2024). Sposób, w jaki wysławia i zachowuje się B. Höcke uprawnia do nazwania go neonazistą. „Fakt, że ktoś taki prowadzi tu kampanię i jest mile widziany, pokazuje, że kierownictwo *AfD* zmierza dokładnie w tym samym kierunku” – stwierdzał premier Saksonii Michael Kretschmer (*Sächsischer Ministerpräsident* 2024).

Jednakże wizerunkowi *AfD* nie szkodzą oskarżenia o populizm, ekstremizm, ani nawet nazywanie ich „faszystami” czy „nazistami” (Neu, Pokorny 2019: 5; WDR 2024), podobnie jak procesy sądowe działaczy czy dyskusja nad jej delegalizacją¹¹. Z danych opublikowanych przez instytut badania opinii publicznej Infratest dimap w lutym 2024 r. wynika, iż 66% respondentów uważa *AfD* za skrajnie prawicową. Jednocześnie 47% przyznało, że nie rozwiązuje ona wprawdzie problemów, „lecz przynajmniej nazywa sprawy po imieniu”. Sympatykom (w 66%) uznawanie jej za prawicową i ekstremistyczną jest „obojętne, o ile zajmuje się właściwymi kwestiami” (Infratest dimap 2024). Dla wielu z nich partia „jest ostatnią nadzieją na polityczny zwrot” i zagłosują na nią mimo kontrowersji, jakie wzbudza.

Wnioski

Choć omawiane ugrupowania plasują się na przeciwnych krańcach politycznego spektrum, można dostrzec podobieństwa w założeniach programowych oraz sposobie ich działania. Tak *AfD*, jak i *BSW* potrafią zmobilizować elektorat

¹¹ Krajowe struktury *AfD* zostały w 2023 r. uznane za „niewątpliwie skrajnie prawicowe” przez Krajowe Urzędy Ochrony Konstytucji w Saksonii, Saksonii-Anhalcie oraz Turynii.

protestu, kreując się przy tym na obrońców państwa zagrożonego upadkiem, gotowych zmienić istniejący, niezadowolający stan rzeczy. Cechuje je niechęć do przyjętych w życiu politycznym zasad i państwowych instytucji. Jako że kontrują tradycyjne partie, stąd często brakuje słowa „partia” w nazwach ich ugrupowań (Cichecka 2018: 15). Do zbijania kapitału politycznego z powodzeniem wykorzystują lęki i rozczarowanie obywateli działaniami rządu, w ich ocenie nieradzącego sobie z problemami dotyczącymi kraju, a pod względem formy i języka prowadzą one w znacznej mierze negatywne kampanie wyborcze. Z porównania profilu potencjalnych zwolenników wynika, że w nowych krajach związkowych *AfD* oraz *BSW* konkurują o poparcie grup społecznych podobnych pod względem wieku, wykształcenia, statusu zawodowego, a nawet płci.

Prawicowi i lewicowi populistyczni politycy również w walce przedwyborczej w 2024 r. koncentrowali się szczególnie na tematach aktualnie rozpalających społeczne dyskusje, jak: zagadnienia socjalne, sprawy wewnętrzne (bezpieczeństwo, migranci, inflacja) i krytyka władz w Berlinie oraz prowadzona przez nie polityka zagraniczna (sojusz z USA, Unia Europejska, wojna w Ukrainie). Należy zauważyć, że większość decyzji w wymienionym zakresie zapada w berlińskiej centrali, nie zaś na szczeblu krajowym. W praktyce więc wygrana we wrześniowych wyborach przyniosła partii sukces, lecz nie przełoży się bezpośrednio na realizację wyborczych obietnic.

Odwołania do nierówności społecznych i pokrzywdzenia oraz hasła domagające się sprawiedliwych świadczeń finansowanych przez państwo oraz godnego życia dla mieszkańców nowych krajów związkowych padają na podatny grunt, ponieważ mimo upływu ponad 30 lat od zjednoczenia wielu nadal odczuwa tam rozgoryczenie okresem transformacji. Obie partie świadomie instrumentalizują enerdowską przeszłość, a raczej wyidealizowane o niej wspomnienia, szczególnie jeśli chodzi o bezpieczeństwo socjalne. Pieniądże powinny trafiać do niemieckich obywateli, zamiast tego teraz „setki milionów euro trwoni się na azylantów, nielegalnych, w dodatku często kryminalistów” (*AfD Sachsen* 2024a) – podkreślał na dreźnieńskim wiecu 13 lipca 2024 r. czołowy kandydat skrajnej prawicy w Saksonii Jörg Urban. Wagenknecht także pozostaje na stanowisku, że krajowi potrzeba „więcej państwa opiekuńczego, a mniej imigracji”, a wówczas „Niemcy przestaną przyciągać uchodźców jak magnes” (Holzhauser 2024, *So wie es jetzt ist* 2024).

Omawiane partie łączą też niechęć do imigrantów. Zwłaszcza po ataku nożownika w sierpniu 2024 r. w Solingen, którym okazał się sfanatyzowany syryjski uchodźca (Kokot 2024), żądają zwrotu w polityce azylowej. Koniec z „pustymi frazami” i „czczą gadaniną” mówi Alice Weidel zapewniając, że jej ugrupowanie po dojściu do władzy zamknie granice i przywróci na nich do-

kładne kontrole (*Weidel, Chrupalla und Urban LIVE in Bautzen* 2024). W podobnym tonie wypowiadała się Sahra Wagenknecht, zarzucając politykom koalicji rządzącej „odporność na naukę” i domagając się zahamowania „kultury gościnności” (Culina, Wilton 2024, RND/dpa 2024).

W zakresie polityki zagranicznej *AfD* i *BSW* pozostają sceptyczne wobec orientacji na Zachód, w tym ścisłej współpracy Niemiec ze Stanami Zjednoczonymi i Sojuszem Północnoatlantyckim, czego wyrazem są nawet używane przez nich podobne określenia: Wagenknecht nazwała Olafa Scholza „wasalnym kanclerzem”, a Höcke określił *CDU* mianem „transatlantyckiej partii wasalnej” (Alexander 2024). W związku z toczącą się od lutego 2022 r. wojną rosyjsko-ukraińską sprzeciwiają się udzielaniu Ukrainie pomocy wojskowej, jednocześnie domagają się normalizacji stosunków z Rosją, traktowanej jako kluczowy partner strategiczny Niemiec. Skądinąd te postulaty są zbieżne z narracją rozpowszechnianą przez Federację Rosyjską. Niemcy znajdują się w centrum kampanii dezinformacyjnej Kremla, rozprzestrzenianej na szeroką skalę z zamiarem destabilizacji systemu politycznego RFN i polaryzacji społeczeństwa¹². Częścią tej strategii jest „wzmocnienie *AfD* i wspieranie jej w jak największym stopniu” (Goffart 2024).

Oba stronnictwa wyrażają aprobatę dla konserwatywnej polityki socjalnej. Natomiast dzielą je przede wszystkim poglądy na gospodarkę. Sahra Wagenknecht opowiada się za interwencjonizmem państwowym na rzecz sprawiedliwości społecznej, a tym samym wyższymi emeryturami i wyższą płacą minimalną, natomiast *AfD* – konsekwentnie od momentu powstania – jest zwolenniczką liberalnej gospodarki wolnorynkowej. Jednakże w opinii politologa Thomasa Jägera te dwa ugrupowania mają zdecydowanie więcej cech wspólnych i punktów stycznych niż w przypadku jakichkolwiek innych stronnictw, także w kwestiach podstawowych (Pöls 2024), przy czym – jak zauważył inny badacz nauk politycznych André Brodocz – *BSW* nie łączy podejmowanych tematów z resentymentami skrajnie prawicowymi (*BSW* 2024). Może się zatem prezentować jako nieekstremistyczna alternatywa dla *AfD*, co odzwierciedla stosowana przez Wagenknecht retoryka, pozbawiona elementów rasistowskich czy bezpośrednio nawiązujących do ideologii nazistowskiej.

Podobieństwo uwidacznia się również w sposobie mobilizowania elektoratu, gdyż głównym kanałem dotarcia i pozyskania zwolenników jest Internet, przede wszystkim media społecznościowe. Tworzenie własnych, alternatyw-

¹² Szczegóły szeroko zakrojonej kampanii dezinformacyjnej *Doppelgänger* przedstawia raport Bawarskiego Krajowego Urzędu Ochrony Konstytucji zob. Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz 2024.

nych środków przekazu jako jedyne wiarygodnego źródła informacji pozwala obu stronnictwom stylizować się na ofiarę tradycyjnych partii, mediów publicznych oraz „systemu”, przez które są postrzegane jako wróg. Posługują się przy tym zniekształconymi faktami, półprawdami lub po prostu pomijają kluczowe szczegóły. Jak pisze publicystka Anne Applebaum: „Ludzie zawsze mieli różne poglądy. Teraz jednak mają różne fakty. W sferze informacji pozbawionej zarówno autorytetów – politycznych, kulturowych, moralnych – jak i wiarygodnych źródeł trudno odróżnić teorie spiskowe od prawdy. Fałszywe, stroniczne narracje, często celowo wprowadzające w błąd, rozchodzą się lotem cyfrowej błyskawicy” (Applebaum 2020: 138).

Dodatkowo zarówno *AfD*, jak i *BSW* nie tylko upraszczają przekaz, ale również nasycają go emocjami, przeważnie negatywnymi, mającymi wzbudzić u odbiorców lęk, zarazem marginalizując i homogenizując różnorodność interesów i idei (Mast 2018). Wiele treści zamieszczanych w mediach społecznościowych przez *AfD* jest nacechowanych agresją, są to wypowiedzi o charakterze konfliktogennym¹³. W przekonaniu sympatyków Sahra Wagenknecht mówi to, co czuje, a jednocześnie trafnie oddaje w słowach ich nastroje (WELT TV Reportage 2024). Trzeba jednak pamiętać, że takie działanie jest zamierzone, bo nastawione na zdobycie poparcia jak największej liczby potencjalnych wyborców.

Tworząc w sieci płaszczyznę dialogu i porozumienia ze swoimi zwolennikami, swoistą cyfrową agorę, ugrupowania te dają im złudzenie współdecydowania i powrotu do korzeni demokracji, która obecnie została jakoby zawłaszczona przez elity polityczne. Obywatele mają poczucie sprawczości i są przekonani, że ich troski zostają wysłuchane. Jak w jednym z wywiadów stwierdziła S. Wagenknecht: „Reprezentujemy i ucieleśniamy to, od czego inne partie już odeszły (...). Potrzeba bezpieczeństwa, pokoju i sprawiedliwości znalazła u nas nową polityczną ojczyznę” (Bax 2024).

W porównaniu z poprzednimi wyborami do saksońskiego, turyngijskiego i brandenburskiego *Landtagu*, frekwencja w 2024 r. była bardzo wysoka. We wrześniu do urn wyborczych udało się 74,4% spośród wszystkich uprawnionych do głosowania Saksończyków, 73,6% mieszkańców Turyngii oraz 72,9% Brandenburczyków. W każdym z wymienionych krajów związkowych *AfD* osiągnęła przewidywane poparcie odpowiednio 30,6% (*Freistaat Sach-*

¹³ Jak dowodzi politolożka Katarzyna Kamińska-Korolczuk, retoryka stosowana w mediach społecznościowych przez *AfD*, bazująca w dużej mierze na mowie nienawiści, przyczyniła się do zmian legislacyjnych i wprowadzenia w 2017 r. Ustawy poprawiającej egzekwowanie prawa w sieciach społecznościowych (tzw. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*) zob. Kamińska-Korolczuk 2021. W 2024 r. wspomniany akt prawny został zastąpiony przez Ustawę o usługach cyfrowych (*Digitale-Dienste-Gesetz*).

sen 2024), 34,3% (*Freistaat Thüringen* 2024) i 29,2% (*Land Brandenburg* 2024) elektoratu. Sojusz Sahry Wagenknecht uplasował się na trzecim miejscu z wynikiem odpowiednio 11,8% (*Freistaat Sachsen* 2024), 15,8% (*Freistaat Thüringen* 2024) oraz 13,5% (*Land Brandenburg* 2024), co można określić „historycznym triumfem” (Huld 2024).

Niemcy tracą wiarę w skuteczność wspomnianej „zapory ogniowej” w przekonaniu, że to właśnie na wschodzie zostanie przerwana izolacja *AfD* i po raz pierwszy premierem w jednym z wymienionych krajów zostanie polityk z jej ramienia (*Umfrage* 2024). Choć jeszcze w połowie czerwca 2024 r. szef chadeków F. Merz zapowiadał, że nie będą oni współpracować z „partiami skrajnie prawicowymi i lewicowymi” (*Merz' Extremismus Aussage* 2024), to wkrótce, pod wpływem wewnątrzpartyjnych napięć i politycznych realiów, pozostawił tę decyzję strukturom krajowym (jednoznacznie wykluczając możliwość takiej koalicji na płaszczyźnie federalnej) (*Merz: BSW-Zusammenarbeit* 2024). Wobec *AfD* nadal jest stosowany kordon sanitarny, więc mimo zwycięstwa nie wejdzie ona w skład rządów wschodniemieckich krajów federacji, natomiast *BSW* ostatecznie stworzył w Turyngii tzw. „jeżynową” koalicję z chadekami i socjaldemokratami¹⁴, w Brandenburgii zaś będzie współrządzić z *SPD*. Jeszcze nigdy w historii RFN nowo założona partia nie zyskała tak szybko realnego wpływu na władzę.

Głosy oddane na obie partie populistyczne łącznie stanowiły prawie 50%, zatem przyjęty przez nie sposób komunikowania okazał się skuteczny. Sukces takich strategii, które najwyraźniej przekonują wielu ludzi, polega – jak tłumaczy językoznawca Ekkehard Felder – na podkreślaniu przez stosujących je mówców, że „mają po swojej stronie większość i zdrowy rozsądek” (Mast 2018). Nie można więc traktować tego rezultatu jedynie w kategoriach protestu wobec polityki koalicji rządowej, ponieważ połowa wyborców *AfD* to już żelazny elektorat, który popiera ją z przekonania. Jest to z pewnością wyzwanie dla ugrupowań o ugruntowanej już pozycji, szczególnie w kontekście wyborów do *Bundestagu* w 2025 r.

Bibliografia

Ackeren van M. (2019, sierpień 3) *Interview mit Sachsens Ministerpräsident Kretschmer: „Von der AfD kommt Tonlage, die wir bisher nur von der NPD kannten”*, „Focus”. https://www.focus.de/politik/deutschland/focus-online-interview-mit-sachsens-ministerpraesident-kretschmer-von-der-afd-kommt-eine-tonlage-die-wir-bisher-nur-von-der-npd-kannten_id_10992400.html (dostęp 15.09.2024).

¹⁴ Barwy tworzących ją ugrupowań – czerwień *SPD*, czerń *CDU* i liliowy *BSW* – odnoszą się do różnych stopni dojrzałości tego owocu.

- AfD Brandenburg (2024), *Es ist Zeit für eine andere Politik. Regierungsprogramm für Brandenburg der Alternative für Deutschland für die Landtagswahl in Brandenburg 2024*, Verabschiedet auf dem Landesparteitag der AfD-Brandenburg Jüterbog 13.04.2024.
- AfD Sachsen (2024), *Wahlprogramm der AfD Sachsen für die Landtagswahl Sachsen 2024. Damit Sachsen Heimat bleibt*.
- AfD Sachsen (2024a), Jörg Urban – Auftaktrede in Dresden am 13. Juli 2024 – *Damit Sachsen Heimat bleibt!* (2024), <https://www.youtube.com/watch?v=5STpE6AwrPA> (dostęp 15.09.2024).
- AfD Thüringen (2024), *Alles für Thüringen! Wahlprogramm der AfD Thüringen zur Landtagswahl 2024. Am 27. April 2024 durch den Landesparteitag verabschiedet*.
- AfD TV, <https://www.youtube.com/channel/UCq2rogaxLtQFrYG3X3KYNww> (dostęp 15.09.2024).
- Alexander R. (2024, sierpień 31), *In ihrer radikalen „Vasallen“-Rhetorik sind sich Höcke und Wagenknecht erstaunlich nah*, „Die Welt“.
- Amann M. (2018, kwiecień 8), *Warum Alexander Gauland sich zum Rechtspopulisten wandelte*, „Der Spiegel“.
- Applebaum A. (2020), *Zmierzch demokracji. Zwodniczy powab autorytaryzmu*, Warszawa.
- Bartholomae F.W., Nam C.W., Rafih P. (2022), *Wahlerfolg der AfD und die Flüchtlingskrise: Spielen regionale Disparitäten eine Rolle?*, „Wirtschaftsdienst. Zeitschrift für Wirtschaftspolitik“ nr 11: 891–897. doi: 10.1007/s10273-022-3314-1.
- Bax D. (2023, październik 23), *Die One-Woman-Show*, „Die Tageszeitung“.
- Bax D. (2024, lipiec 14), *„Die Partei ist ja kein Selbstzweck“*, „Die Tageszeitung“.
- Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz (2024), *„Doppelgänger“*. *Interne Details zu russischer Desinformationskampagne*.
- Beschluss: *WDR muss Wagenknecht-Partei zur Wahl-Sendung einladen* (2024, czerwiec 5), „horizont.net“.
- Bild (2024, sierpień 8), *Sächsischer Ministerpräsident Kretschmer im Interview: „Wir gehen hier in Sachsen unseren sächsischen Weg!“*, <https://www.bild.de/politik/inland/saechsischer-ministerpraesident-kretschmer-im-interview-wir-gehen-hier-in-sachsen-unseren-saechsischen-weg-66b496aeb4500d7cc65523ff> (dostęp 15.09.2024).
- BSW hat *„ähnliche Positionen wie AfD“* (02.09.2024), „zdf.de“, <https://www.zdf.de/nachrichten/zdfheute-live/sachsen-thueringen-landtagswahlen-ergebnisse-regierungsbildung-brodocz-video-100.html> (dostęp 15.09.2024)
- BSW Landesverband Brandenburg (2024), *Brandenburg – vernünftig und gerecht*.
- BSW Landesverband Sachsen (2024), *Sachsens Zukunft: friedlich, vernünftig, gerecht*.
- BSW Landesverband Thüringen (2024), *Neustart für Thüringen. Damit sich was ändert*.
- BSW, *wie hältst du es mit der Wahrheit? Eine Wortmeldung von Mitgliedern der Bürgerbewegung in der DDR* (08.2024), <https://www.change.org/p/bsw-wie-h%C3%A4ltst-du-es-mit-der-wahrheit> (dostęp 15.09.2024).
- Bundespressekonferenz Bündnis Sahra Wagenknecht – *Für Vernunft und Gerechtigkeit* (2023), 23.10.2023, https://www.youtube.com/watch?v=4iXdEnrvGvo&ab_channel=SahraWagenknecht (dostęp 15.09.2024).
- Bündnis Sahra Wagenknecht (2024a), *Programm für die Europawahl 2024*.
- Bündnis Sahra Wagenknecht (2024), *Unser Parteiprogramm*.
- Bündnis Sahra Wagenknecht (2024b, maj 7), https://x.com/Buendnis_SahraW/status/1787956195221008672?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etwembed%7Ctwterm%5E1787956195221008672%7Ctwgr%5Ea3967280231e8bc2cd57c3d3c13b3878df15e761%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.rundschau-online.de%2Fkultur%2Fsahra-wagenknecht-zdf-europawahl-sendung-nicht-eingeladen-kritik-frechheit-rundfunkbeitrag-bsw-790889 (dostęp 15.09.2024)

- Cichecka J. (2018), *Populizm – niejednoznaczny fenomen. Zestawienie perspektyw teoretycznych*, „Politeja”, nr 4 (55): 5-19.
- Culina K., Wilton J. (2024, sierpień 28), „*Politiker wie Frau Esken sind lernresistent – wie die gesamte Ampel*“, „Welt”.
- Daniel K. (2016), *Wykorzystywanie skandalu do tworzenia wizerunku przez polityków*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, nr 49, doi: 10.15804/athena.2016.49.06.
- Debes M. (2024, maj 14), *Höcke und sein Urteil: „Die Nazis haben auch Guten Tag gesagt”*, „Stern”.
- Degen M., Olgemöller M. (2021), *Populistische Kommunikation auf Facebook – Social-Media-Postings radikaler und moderater Parteien im Corona-Wahlkampf*, Fuchs M., Motzkau M. (red.), *Digitale Wahlkämpfe. Politische Kommunikation im Bundestagswahlkampf 2021*, 39-56, Wiesbaden.
- Dörner J. (2023, lipiec 27), *Merz und die Brandmauer zur AfD: Chronik eines Debakels*, „Berliner Morgenpost”.
- Doroszewski W. (red.), *Skandalizacja*, „Słownik języka polskiego”, <https://doroszewski.pwn.pl/haslo/skandalizacja/> (dostęp 15.09.2024).
- DPA (2024, lipiec 1), „*Der Ton im Landtag ist aggressiver geworden*” (2024), „Der Tagesspiegel”.
- Emmler H., Seikel D. (2024), *Wer wählt Bündnis Sahra Wagenknecht?*, „WSI [Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut] Report” nr 94.
- Endgültiges Ergebnis für das Land Brandenburg* (2024, czerwiec 21), <https://wahlen.brandenburg.de/wahlen/de/pressemitteilungen/detail/~21-06-2024-endgueltiges-ergebnis-fuer-das-land-brandenburg#> (dostęp 15.09.2024).
- Eppelsheim Ph. (2018, czerwiec 7), *AfD-Chef Gauland im Interview: „Wir versuchen, die Grenzen des Sagbaren auszuweiten”*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”.
- Ernst N., Blassnig S., Engesser S., Büchel F., Esser F. (2019), *Populists Prefer Social Media Over Talk Shows: An Analysis of Populist Messages and Stylistic Elements Across Six Countries*, „Social Media + Society”, nr 5 (1): 1-14, doi: 10.1177/2056305118823358.
- Europawahl 2024*, <https://www.europawahl-bw.de/europawahl-2024-ergebnis#c112589> (dostęp 15.09.2024).
- Europawahl 2024: Endgültiges Ergebnis, Pressemitteilung Nr. 42/24 vom 3. Juli 2024* (2024), https://www.bundeswahlleiterin.de/info/presse/mitteilungen/europawahl-2024/42_24_endgueltiges-ergebnis.html (dostęp 15.09.2024).
- Finthammer V., *Provokation als Strategie*, (26 kwietnia 2018), <https://www.deutschlandfunk.de/die-afd-im-bundestag-provokation-als-strategie-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Fratzcher M. (2023), *Das AfD-Paradox: Die Hauptleidtragenden der AfD-Politik wären ihre eigenen Wähler*innen*, „DIW [Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung] Wochenbericht” nr 88.
- Freistaat Sachsen (2024), *Wahlergebnisse*, <https://wahlen.sachsen.de/landtagswahl-2024-wahlergebnisse.php> (dostęp 15.09.2024).
- Freistaat Thüringen (2024), *Landesergebnis*, <https://wahlen.thueringen.de/datenbank/wahl1/wahl.asp?wahlart=LW&wJahr=2024&zeigeErg=Land> (dostęp 15.09.2024).
- Gelles K. (2023), *Uwarunkowania sukcesu Alternatywy dla Niemiec w nowych krajach związkowych*, „Przeгляд Zachodni”, nr 3: 7-34, doi.org/10.60972/PZ.2023.3.7.
- Gelles K., Kozerski M., Trajman J. (2021), *Afery polityczne w Republice Federalnej Niemiec przebieg, aktorzy, skutki*, Warszawa.
- Gelles K., Trajman J. (2024), *L'enfant terrible niemieckiej Lewicy. Sahra Wagenknecht i jej alternatywa dla Niemiec*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” nr 32: 103-139, doi: 10.35757/RPN.2024.32.05.
- Goffart D. (2024, wrzesień 21), *„Bedrohungsanalysen müssen Chefsache sein”*, „Wirtschaftswoche”.

- Görmann M. (2024, maj 18), *Kopiert Wagenknecht die AfD? „Als wolle man das BSW unterdrücken“, „Der Westen“.*
- Grajewski Ł. (2023, sierpień 27), *Ponad połowa Niemców nie chce dalszego przyjmowania uchodźców, „Tygodnik Powszechny“.*
- Gründl J. (2020), *Online Appendix to „Populist ideas on social media: A dictionary-based measurement of populist communication“*, https://journals.sagepub.com/doi/suppl/10.1177/1461444820976970/suppl_file/sj-pdf-1-nms-10.1177_1461444820976970.pdf (dostęp 15.09.2024).
- Gründl J. (2022), *Populist ideas on social media: A dictionary-based measurement of populist communication*. „New Media & Society” nr 24 (6): 1481–1499, doi: 10.1177/14614448209769.
- Gujer E. (2024, styczeń 19), *Der andere Blick. Langsam wird es ernst: In Deutschland ist der Wurm drin*, „Neue Zürcher Zeitung“.
- Hillje J. (2017), *Propaganda 4.0 – Die Erfolgsstrategie der AfD*, „Blätter für deutsche und internationale Politik”, nr 10.
- Hillje J. (2021), *Propaganda 4.0: Wie rechte Populisten unsere Demokratie angreifen*, Bonn.
- Holzhauser T. (2024, sierpień 4), *Migrationskritik von links – ein Erfolgsrezept?*, „Die Zeit online”, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-07/asylopolitik-politische-linke-migration-kritik-spd/komplettansicht> (dostęp 15.09.2024).
- Höcke-Rede im Wortlaut (2017, styczeń 19), „Der Tagesspiegel”.
- Hövermann A. (2023), *Das Umfragehoch der AfD*, „WSI [Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut] Report”, nr 92.
- Huld S. (2024, wrzesień 1), *Wagenknecht regiert jetzt Deutschland mit*, „n-tv”, <https://www.n-tv.de/politik/Wagenknecht-regiert-jetzt-Deutschland-mit-article25197007.html> (dostęp 15.09.2024).
- Infratest dimap (2024), *ARD-DeutschlandTREND Februar 2024*, <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2024/februar/>
- Janson M. (2024, luty 27), *AFD auf Social Media am breitesten aufgestellt*, <https://de.statista.com/info-grafik/7616/fans-der-parteien-in-den-sozialen-netzwerken> (dostęp 15.09.2024)
- Jendroszczyk P. (2011, sierpień 4), *Retoryka nazistowska w modzie*, „Rzeczpospolita”.
- Johansson-Heinö A. (2024), *API.24. Authoritarian populism index*, Stockholm.
- Joswig G. (2023, luty 5), *10 Jahre AfD: Von Blau zu Braun*, „Die Tageszeitung”.
- Kamińska-Korolczuk K. (2021), *Wpływ mowy nienawiści zawartej w wypowiedziach przedstawicieli partii Alternatywa dla Niemiec na zmiany zachodzące w systemie zarządzania mediami RFN*, „Zarządzanie mediami” tom 9 (1): 17-36, doi: 10.4467/23540214ZM.21.006.13054.
- Kähler A. (2024), *Interview mit Jörg Urban (AfD Sachsen)*, Phoenix.
- Kehrer A. (2024), *Höckes 5-Punkte-Plan für den Fall, dass die AfD Thüringen regiert*, MDR. *Klartext für Thüringen*, www.klartext-thueringen.de (dostęp 15.09.2024).
- Kokot M., (2024, sierpień 25), *Nożownik z Solingen, który zabił trzy osoby, poddał się władzom*, „Gazeta Wyborcza”.
- Koźbiał K. (2020), *Alternatywa dla Niemiec – populistyczne ugrupowanie jako zagrożenie dla stabilności systemu politycznego Niemiec*, Chałupczak H., Marzęda-Młynarska K., Pietraś M. i in. (red.), *Zagrożenia bezpieczeństwa w procesach globalizacji: zagrożenie polityczne*, 363–379, Lublin.
- Kubiak P. (2024), *Niemieckie wybory do Parlamentu Europejskiego: planowe zwycięstwo chadecji i ostrzeżenie dla rządu Olafa Scholza*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego”, nr 551.
- Küppers A., Hartleb f. (2018), *Bürger in Wut (BiW)*, Decker F., Neu V. (red.), *Handbuch der deutschen Parteien*, 233–234, Wiesbaden.
- Land Brandenburg (2024), *Landtagswahl*, https://wahlergebnisse.brandenburg.de/12/500/20240922/landtagswahl_land/ergebnisse.html (dostęp 23.09.2024).

- Landtagswahl 2024 in Thüringen – endgültiges Ergebnis* (2024), <https://wahlen.thueringen.de/daten-bank/wahl1/wahl.asp?wahlart=LW&wJahr=2024&zeigeErg=Land> (dostęp 15.09.2024).
- Landtagswahlen in Sachsen* (2024), <https://www.landtag.sachsen.de/de/mitgestalten/wahlen/wahlergebnisse-9124.cshtml> (dostęp 15.09.2024).
- Lucke von A. (2023), »Ami go home«: *Der Irrweg der Wagenknecht-Lafontaine-Linken*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” nr 2: 5-8.
- Mai K.-R. (2024), *Die Kommunistin: Sahra Wagenknecht: Eine Frau zwischen Interessen und Mythen*, München.
- Marczewska-Rytko M. (2011), *Teoretyczne aspekty współczesnego populizmu*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” nr 4: 21-31.
- Markus Lanz (2024, czerwiec 27), <https://www.zdf.de/gesellschaft/markus-lanz/markus-lanz-vom-27-juni-2024-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Mast M. (2018, sierpień 5), „Populistisches Sprechen schürt Angst, grenzt aus und homogenisiert”, „Die Zeit online”, <https://www.zeit.de/politik/2018-07/rhetorik-populismus-sprache-wissenschaft-erkennen/komplettansicht> (dostęp 15.09.2024).
- MAZonline/dpa (2024, kwiecień 7), *Hans-Christoph Berndt mit konkreter Ansage: AfD Brandenburg will Regierung übernehmen und das System umbauen*.
- Merz: *BSW-Zusammenarbeit in Ländern möglich* (2024, lipiec 15), „zdf.de”, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/deutschland/friedrich-merz-wagenknecht-bsw-thueringen-sachsen-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Merz’ *Extremismus-Aussage löst Empörung beim BSW aus* (2024, czerwiec 13), „mdr.de”, <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/bsw-links-rechts-extremismus-vorwurf-cdu-brandmauer-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Metzger N. (2024, luty 10), *AfD hängt alle anderen Parteien auf TikTok ab*, „ZDFheute“, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/deutschland/afd-tiktok-erfolg-strategie-jugendliche-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Mienert F. (2024, kwiecień 17), *Parteien und Politiker auf TikTok im Check: Die AfD regiert das TikTok-Terrain*, <https://www.webnetz.de/know-how/blog/parteien-und-politiker-auf-tiktok-im-check-die-afd-regiert-das-tiktok-terrain> (dostęp 15.09.2024).
- Neu V., Pokorny S. (2019), *Wahlanalyse. Landtagswahl in Thüringen am 27. Oktober 2019*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin.
- Pöls M. (2024, wrzesień 3), *AfD und BSW: Keine Koalition, aber inhaltliche Kooperation?*, „mdr.de”, <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/afd-bsw-koalition-zusammenarbeit-thueringen-sachsen-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Programm für Deutschland (2016), *Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland. Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Stuttgart am 30.04./01.05.2016*, Berlin.
- Rathcke J. (2024, kwiecień 12), *Wie NS-Sprache zum AfD-Alltag wird*, „Rheinische Post”.
- Rech D. (2023, grudzień 19), *Nur 40 Prozent der Deutschen glauben, Meinung frei äußern zu können*, „Zeit online”, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-12/meinungsfreiheit-zensur-studie-freiheitsindex-deutschland-2023> (dostęp 15.09.2024).
- Rede von Sahra Wagenknecht – Parteivorsitzende des BSW, 1. Parteitag, Berlin, 27. Januar 2024* (2024), https://www.youtube.com/watch?v=Z-5vQLYcUS0&list=PLBfeCM1iDJFTu_gWKPXm6vrwqzT-np-lGm&t=2s&ab_channel=B%C3%BCndnisSahraWagenknecht (dostęp 15.09.2024).
- Reiners W. (2024, maj 4), *Spitzenkandidatin Alice Weidel: „Die AfD ist eine sehr tolerante Partei“*, „Stuttgarter Zeitung”.
- RND/dpa (2024, sierpień 27), *Wagenknecht fordert Stoppsignal von Olaf Scholz: „Die Willkommenskultur ist vorbei“*, Redaktionsnetzwerk Deutschland.

- Roose J. (2024), *Öfter mal was Neues*, „Monitor. Wahl- und Sozialforschung“, Berlin.
- Sahra Wagenknecht [YouTube], <https://www.youtube.com/@SahraWagenknechtMdB> (dostęp 15.09.2024).
- Sahra Wagenknecht [TikTok], <https://www.tiktok.com/@sahra.wagenknecht> (dostęp 15.09.2024).
- Sahra Wagenknecht [Facebook], https://www.facebook.com/sahra.wagenknecht/?locale=pl_PL (dostęp 15.09.2024).
- Sahra Wagenknecht: *Von der Außenseiterin zur linken Ikone und Parteigründerin* (2024, czerwiec 13), „mdr.de“, <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/politik/sahra-wagenknecht-partei-b-sw-biografie-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Schattauer G. (2024, kwiecień 24), „Gejagt“, „Teufel der Nation“: Angeklagter Höcke inszeniert sich vor Gericht als Opfer, „Focus“.
- Schroeder W., Weßels B. (2020), *Das Rätsel AfD*, „Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte“ nr 67 (3): 37-42.
- SGK (2024), *Ergebnisse der Kommunalwahlen in Thüringen am 26. Mai 2024*, <https://www.bundes-sgk.de/artikel/ergebnisse-kommunalwahlen-thueringen-26-mai-2024> (dostęp 15.09.2024).
- Sopolińska K. (2018), *Protest polityczny*, Marszałek-Kawa J., Plecka D. (red.), *Leksykon wiedzy politologicznej*, 376-377, Toruń.
- Statistisches Landesamt des Freistaates Sachsen (2024), *Bericht über die Kommunalwahlen in Sachsen am 09. Juni 2024* (2024).
- Statista (2024), *Welches ist Ihrer Meinung nach das wichtigste politische Problem in Deutschland, das vordringlich gelöst werden muss? Und welches ist das zweitwichtigste?*, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/28353/umfrage/wichtigste-von-der-politik-zu-loesende-probleme-in-deutschland/> (dostęp 15.09.2024).
- Strauß H. (2023, luty 5), „Alle sind gefallen wie Bauern im Schach“, „Rheinische Post“.
- Tageschau (2024, kwiecień 21), „Strategie der Selbstverharmlosung“, <https://www.tagesschau.de/in-land/innenpolitik/rechtsextremismus-hoecke-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Tepper P. (2024), *Debut wyborczy Sojuszu Sahry Wagenknecht*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego“, nr 553.
- Thomeczek J. P. (2024), *Bündnis Sahra Wagenknecht (BSW): Left-Wing Authoritarian – and Populist? An Empirical Analysis*, „Politische Vierteljahresschrift“ nr 65: 535-552, doi: 10.1007/s11615-024-00544-z.
- Ulfat-Seddiqzai J. (2021, grudzień 29), *Die inszenierte Harmlosigkeit*, <https://www.deutschlandfunk-kultur.de/die-inszenierte-harmlosigkeit-der-neuen-rechten-100.html> (dostęp 15.09.2024).
- Umfrage (2024, styczeń 2), *Mehrheit rechnet 2024 mit einem AfD-Ministerpräsidenten*, „Berliner Morgenpost“.
- Umfragehoch. *AFD-Vize Gauland sieht Flüchtlingskrise als Geschenk*, (2015, grudzień 12), „Der Spiegel“.
- Viele Jungwähler sehen AfD laut Forscher nicht als rechtsextrem* (2024, wrzesień 3), „Der Spiegel“, <https://www.spiegel.de/politik/rechtsextremismus-warum-viele-jungwaehler-die-afd-in-sachsen-und-thueringen-unterstuetzen-a-74e30288-7055-4b9f-835d-7e294d8766ba> (dostęp 15.09.2024).
- Virchow F. (2021), „Medienkrieg“. *Die populistische und extreme Rechte als mediale Akteurin*, Schütz J., Kollmorgen R., Schäller S. (red.), *Die Neue Mitte? Ideologie und Praxis der populistischen und extremen Rechten*, 321-333, Wien Köln.
- Vowe G. (2021), *Wie verändert sich die politische Kommunikation in der Onlinewelt? Sieben Tendenzen des strukturellen Wandels der Öffentlichkeit*, Schütz J., Kollmorgen R., Schäller S. (red.), *Die Neue Mitte? Ideologie und Praxis der populistischen und extremen Rechten*, 309-320, Wien Köln.

- Wagenknecht irritiert mit Aussagen über Vergewaltigungen (2023, luty 28), „Der Spiegel”, <https://www.spiegel.de/kultur/tv/sahra-wagenknecht-irritiert-bei-hart-aber-fair-mit-aussagen-zum-russland-ukraine-krieg-a-52c716d3-7eec-45dc-bf27-4989b77adcd8> (dostęp 15.09.2024).
- Wahl in Brandenburg (2024, wrzesień 23), „zdf.de”, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/deutschland/wahl-brandenburg-landtagswahl-liveticker-100.html> (dostęp 23.09.2024).
- Wahlkampfauftakt beim BSW – Partei verspricht „Neustart für Thüringen” (2024, lipiec 18), „mdr.de”, <https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/landtagswahl/bsw-wahlkampf-auftakt-102.html> (dostęp 15.09.2024).
- Wangerin C. (2024, kwiecień 24), *Nazi-Sprech kann die AfD besser: Der Vorwurf des Volksverrats und seine Tradition*, „Telepolis”
- WDR (2024, maj 15), „Wäre verwerflich, Höcke nicht als Faschisten zu bezeichnen”, Westdeutscher Rundfunk.
- Wehner M., Lohse E., (2016,.05. 29), *Gauland beleidigt Boateng*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”.
- Weidel, Chrupalla und Urban LIVE in Bautzen (2024, .08. 27), <https://www.youtube.com/watch?v=RZULIAzF-LU> (dostęp 15 września 2024 r.).
- Weiland S. (2017, sierpień 28), *Die Selbstradikalisierung des Alexander Gauland*, „Der Spiegel”.
- Welt TV (2024, wrzesień 2024), „So wie es jetzt ist, kostet das Asylrecht mehr Menschenleben, als es rettet” (2024), „Welt”, <https://www.welt.de/politik/deutschland/video253460624/Sahra-Wagenknecht-bei-WELT-TV-So-wie-es-jetzt-ist-kostet-das-Asylrecht-mehr-Menschenleben-als-es-rettet.html> (dostęp 15.09.2024).
- WELT TV Reportage (2024, sierpień 25), *Wut und Enttäuschung: was ist los in Ostdeutschland?*, „Welt”, <https://www.youtube.com/watch?v=AdriVh8oK9w> (dostęp 15.09.2024).
- Wen wählten Jüngere und Ältere? (2024, wrzesień 22), „Tagesschau”, <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2024-09-22-LT-DE-BB/umfrage-alter.shtml> (dostęp 15.09.2024).
- Westhoff A., Westhoff J. (2014, październik 2), *Tabus in Ost und West*. „Das wird man doch noch sagen dürfen!”, Deutschlandfunk.
- Wundersee P. (2024, kwiecień 23), *So pessimistisch wie noch nie*, „Tagesschau”.
- ZDF-Politbarometer (2024, wrzesień 6), *Würde die Union es besser machen als die Ampel?*, ZDF heute.
- Zerback S. (2024, kwiecień 18), *Warum Björn Höcke ständig Grenzen des Sagbaren übertritt*, „Deutschlandfunk”.

Dr hab. prof. UW Katarzyna Gelles, Uniwersytet Wrocławski (katarzyna.gelles@uwr.edu.pl)

Dr Joanna Trajman, Uniwersytet Wrocławski (joanna.trajman@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: Alternatywa dla Niemiec, Sojusz Sahry Wagenknecht, wschodnie Niemcy, niezadowolone społeczeństwo, sukces wyborczy

Keywords: Alternative for Germany, Sahra Wagenknecht Alliance, Eastern Germany, public discontent, electoral success

ABSTRACT

Germans' discontent with the policies of the ruling Social Democrats, Liberals, and Greens coalition is providing political fuel for populist organizations that challenge the status quo and present themselves as the only force that can save the state from disintegration and enhance the quality of life for ordinary citizens. They are adept at rhetorical trickery and technological manipulation, using the internet and social media to attract supporters and mobilize voters. This is especially noticeable during election cam-

paigns, when language is used as a tool for acquiring and retaining power and the digital sphere turns into an arena of rivalry.

The aim of the article is to examine the electoral campaigns of the Alternative for Germany (AfD) and the Sahra Wagenknecht Alliance – Reason and Justice (BSW) in Saxony, Thuringia and Brandenburg, where regional parliamentary elections were held in the fall of 2024. The focus is on the strategies used by AfD and BSW in the battle for the votes of East Germans. The key questions center on the language and methods of political communication and the article's thesis is as follows: In crisis-affected societies, populist political communication plays a major role in electoral success. The text analyzes the aforementioned parties' program material and the media statements made by their leaders, as well as the political pundits' viewpoints. The research material comprises relevant literature, documents, statistics, public opinion polls, expert and political commentaries, and the press.